

Het Groene Blad

IVN Eerbeek en omstreken jaargang 35 nr. 2 2023

De oudste bomen ter wereld

De koekoek

Heksenbezem

Colofon

IVN Eerbeek en omstreken

IVN, Instituut voor natuureducatie en duurzaamheid afdeling Eerbeek en omstreken, is een vereniging van vrijwilligers die mensen betreft bij hun (groene) leefomgeving, natuur, milieu en landschap in de gemeente Brummen.

IVN-Eerbeek organiseert activiteiten zoals wandelingen, cursussen en werkzaamheden in het groen voor iedereen.

Lid of vriend worden? Meld je via e-mail aan bij secretaris@ivn-erbeek.nl of via de website.

Contributie (per jaar): Leden: € 25,- Donateurs: € 12,- Huisgenootleden € 12,-

Vriend van IVN Eerbeek € 48,-

Te betalen op IBAN. NL17 RABO 0309 230 705 t.n.v. IVN vereniging afd. Eerbeek e.o.

Opzegging, wijzigingen in adresgegevens, e-mailadres graag melden bij de secretaris secretaris@ivn-erbeek.nl.

Bestuur

Voorzitter	Jan d'Anjou	voorzitter@ivn-erbeek.nl
Secretaris	Herman Heskamp	secretaris@ivn-erbeek.nl
Penningmeester	Wim den Hartog	penningmeester@ivn-erbeek.nl
Lid	Lambert Kouwenberg	Lkouwenberg142@gmail.com
Lid	Ingrid van Eijk	iggyb@chello.nl

Werkgroepen

Excursies	Chris Holtslag	excursies@ivn-erbeek.nl
Natuurtuin	Gerard Nijhof	natuurtuin@ivn-erbeek.nl
Publiciteit	Sandra Christiaans	publiciteit@ivn-erbeek.nl
Scholing	Herma Scherpenzeel	scholing@ivn-erbeek.nl
Venel	Jos Rouland	venel@ivn-erbeek.nl

Het Groene blad

Het Groene Blad is het contact - en informatieblad van IVN-Eerbeek en verschijnt viermaal per jaar. Het blad is van en voor leden en donateurs. Bijdragen zijn van harte welkom.

Overname van artikelen is toegestaan na schriftelijke toestemming van de auteur en de redactie.

Kopij voor Het Groene Blad kan worden verstuurd naar: redactie@ivn-erbeek.nl

Het Groene Blad is eveneens te lezen op de website van IVN-Eerbeek en omstreken www.ivn-erbeek.nl onder publicaties.

Redactie: Lambert Kouwenberg, Jan Coenraads en Jan Groenhof.

Opmaak en vormgeving: Herman Heskamp en Ronald Geerlof.

De uiterste inzenddatum kopij voor het volgende nummer is 1 juli 2023.

ISSN 2543-117X

Het Groene Blad

IVN afdeling Eerbeek - 2-2023

Redactioneel

Omwenteling of valse hoop?

Iedereen lijkt het erover eens te zijn dat er nu eindelijk eens wat moet gebeuren. Dat de regering moet gaan regeren en op zijn minst tot daadwerkelijke besluiten moet gaan komen. Of men nu links of rechts georiënteerd is of zelfs het goedwillende midden kiest, iedereen wil verandering van de huidige situatie, iedereen wil uit de al tientallen jaren durende impasse van vooruitschuiven, geen knopen doorhakken.

Helaas lijkt ook de tweedeling alsmaar groter te worden en op allerlei terrein. De kloven worden breder en talrijker. Tussen arm en rijk, tussen de (Rand)stad en de provincie, tussen de agrarische sector en milieuactivisten, tussen sociaal zijn en kiezen voor het eigen hachje. Tussen de grote schreeuwers op de barricades en de moedeloos geworden zwijgers.

Ontevredenheid alom. Deze kwam zeer duidelijk naar voren bij de verkiezingen van 15 maart 2023. Een enorme winst voor de BBB, de boeren- en protestpartij, en een klein beetje voor de linkse partijen. En vooral een groot verlies voor de huidige regeringspartijen. Zelden is de ontevredenheid zo nadrukkelijk ten toon gespreid.

Maar wat nu? In de provincies zijn op het moment dat ik dit schrijf, de coalitiebesprekingen volop bezig en overal zoekt de BBB-vertegenwoordiging naar coalitiepartners. In Den Haag blijft de huidige club, tegen beter weten in, voorlopig nog even doormodderen.

En ondertussen gaat het met de natuur steeds verder achteruit. Vijf voor twaalf is geweest. Het is al geruime tijd na twaalfen....

Als lezer van Het Groene Blad zal het u niet verbazen, dat mij persoonlijk natuur en milieu zeer aan het hart gaan. En ik maak me dan ook grote zorgen. Maar wat kan ik meer doen dan mijn eigen kleine steentje proberen bij te dragen. Vliegen naar verre vakantielanden heb ik al jaren afgezworen, in de tuin gebruik ik geen bestrijdingsmiddelen, ik let erop dat ik in Nederland geproduceerde groentes koop, ik eet minder vlees en bezuinig op onnodige luxe-aankopen. Maar, hand in eigen boezem, nu moet ik nog minder gaan autorijden.....

Is er dan niets positiefs? O jawel! Voor u ligt weer een nieuw nummer van Het Groene Blad. Een aantal auteurs is er opnieuw in geslaagd mooie en interessante verhalen te schrijven. Over onze nieuwe en enthousiaste IVN-voorzitter bijvoorbeeld. Over opmerkelijke en alledaagse zaken in de natuur, over hoe het vroeger was en ja, ook over zorgen. Maar vooral ook over hoop voor de toekomst, over even rust nemen, stil staan om te genieten van mooie dingen, de lente te beleven.

De lente is misschien wel het mooiste jaargetijde. Alles komt weer tot leven, tot bloei en de vogels zingen hun hoogste lied. Laten we hopen dat dit ook voor veel mensen weer het begin is van een nieuw elan. Het begin van een hoopvolle toekomst.

Lambert Kouwenberg

Inhoud

- 4 Oude kost(baarheden)
- 8 De IJsselvallei en de IJssel
- 10 Herderstasje
- 14 Interview
- 17 Heksenbezem
- 18 Oudste bomen op de wereld
- 19 Korstmossen
- 21 Vrienden van het IVN
- 22 De koekoek
- 24 Agenda

Drukker:
Editoo B.V. te Arnhem

Foto voorblad

Weerspiegeling van een eekhoorn.
Foto: Rob van Empel

Ouwe Kost(baarheden)

AUTEUR: BERT VAN DER SAAG

Hotel Laag-Soeren, ook wel Hotel Dullemond

de Ruïne

Menigeen zal, vanuit Eerbeek op weg naar Dieren, wel eens naar rechts gekeken hebben als je het kruispunt Harderwijkerweg/Badhuislaan, net na Laag-Soeren, bent gepasseerd. Je ziet een aftands bosje met, als je goed kijkt, een oude ruïne of wat daarvan over is. Over deze ruïne wil ik het graag hebben.

Het begin, de beken

Het begon als een landhuis, Huis Laag-Soeren, in 1780 gebouwd door meester metselaar Carel Otto van Kesteren (1721-1809). Carel woonde in Arnhem en was architect en eigenlijk al een soort projectontwikkelaar. Hij zag wel wat in de woeste gronden van Soeren. Al snel had hij zo'n 335 hectare met 6 boerderijtjes gekocht van Victor, baron de Watteville. Laag-Soeren bestond in die tijd nog niet als dorp. Het was een aantal boerderijen op de Soerense enk, ten zuiden van het huidige dorp. Verder had je nog enkele boerderijtjes, zoals het Veenhuis, op het noordelijke gebied, en zuidelijk de Nachtegaal en de Vlashegge. Al deze gronden waren verenigd in de Marke. Van Kesteren lag regelmatig overhoop met de Marke-genoten, waarvan hij er zelf ook een was. Hij hield zich echter niet altijd aan de regels.

Van Kesteren ging aan de slag met de 'woeste grond', zoals de zandverstuivingen. Hij had belangstelling voor de papierindustrie. Daarvoor bouwde hij de vier Soerense watermolens. In 1791 papiermolen "Welbedacht" (Sanders Molen), ook wel De Veenmolen, in 1793 papiermolen "Nagedacht", in 1796 papiermolen "Goedgedacht" en ook nog in 1804 de Soerense Koren/graanmolen. Om deze goed van water te voorzien ging hij aan de slag met de Soerense Beek. Die stroomde als natuurlijke beek vanuit

het veengebied door het Soerense Broek naar de Gelderse Toren. Zo groef Carel een totaal nieuwe sprengenbeek. Deze liep langs, wat nu de Badhuislaan is. Om de vijvers bij zijn landhuis te vullen legde hij in deze beek een stuw aan en een zijtak naar zijn vijvers. Het koste hem wel een proces met zijn mede-Markegenoten. Dit proces won hij uiteindelijk. Ook werd er water voor de vijvers aangevoerd via de Zuid-Soerense beek, die uit een bron van het landgoed zelf kwam.

Mede door van Kesteren kon Pieter Nicolaas Jut (van Breukelerwaard) later zijn badhuis-ideaal realiseren. De tuin was eerst in de Franse stijl, maar werd later Engelse landschapstijl. Er is nu niet veel meer van over. De vijvers zijn ook zo goed als verdwenen. Nadat het hotel in 1970 sloot, werd er niets meer aan de vijvers gedaan. Dan slibt de boel snel dicht.

Landhuis en nog meer

Van Kesteren bouwde van 1769 tot 1790 een landhuis, het Huis Laag-Soeren.

Om het huis realiseerde hij waterpartijen, vijvers, beken en lanen. Door hem is ook de Badhuislaan (Allee) aangelegd. Tevens heeft van Kesteren een Waarmanshuis gebouwd. Hierin woonde een toezichhouder of rentmeester. Dit huis is verdwenen. Het heeft tot 1920 bestaan ter hoogte van wasserij Slijkhuis, maar dan aan de andere kant van de beek.

Bijzonderheidje: een waarmanshuis, waarhuis, zijlhuis of zielhoes is oorspronkelijk het woonhuis van de sluiswachter, maar ook wel een herberg en de vergaderlocatie voor "het zijlhoes" = waterschap. Het komt meer voor in Groningen. Of het huis in Laag-Soeren zo genoemd is omdat er een soort wachter kwam te wonen? Ik heb geen idee.

Na zijn dood in 1817 verkochten de erfgenamen van Van Kesteren het grootste deel van zijn bezittingen, waaronder het landhuis. Als eerste kocht Gerrit Jan van Rhenen het. Deze was ook eigenaar van de Gelderse Toren in Spankeren. Hij legde een weg aan naar de Gelderse Toren; de Broekdijk langs het Soerense Broek. Deze weg ligt er nog steeds.

Het huis werd daarna nog meerdere malen verkocht totdat Pieter Nicolaas Jut het in 1849 kocht en liet verbouwen tot woning. Pieter werd geboren op 26 mei 1786 in Amsterdam. Hij was de zoon van een rijke koopman. Hij werd effectenhandelaar. Toen hij de Heerlijkheid Breukelerwaard verwierf, ging hij zich Jut van Breukelerwaard noemen.

Jut was een groot liefhebber van watergeneeskunde. Tijdens zijn reizen door Duitsland, hij woonde ook nog enige tijd in Hanau, had hij hiervan gebruik gemaakt. Hij leed aan jicht en door koud-watertherapie genas hij hiervan. Hij was zo enthousiast dat hij van mevrouw L. Poel-Luyden het landgoed kocht. Dat was dus de grond met de

twee beken die een aantal watermolens aandreven met zuiver Veluws bronwater, het huis en een aantal boerderijen. Hij liet rond 1850 een soort kuuroord bouwen, Bethesda of Soeria. Hij woonde in Huis Laag-Soeren. Regelmatig woonden artsen bij hem in huis, evenals zijn gezelschapsdame Johanna Maria Estopeij. Jut is nooit getrouwd geweest.

Hotel

Na de dood van Jut in 1874 werd het huis verhuurd aan A. Horsting. Hij maakte er rond 1900 een hotel van. Omdat het niet zo goed boterde tussen hem en de beheerders, vertrok Horsting en begon in zijn woonhuis een nieuw hotel. Dit huis staat rechts voorbij de spoorwegovergang. Het heet nu "Villa de Horsting" en is een gemoedelijke, knusse zorgvilla.

Hotel Horsting

In 1906 werd het Hotel Laag-Soeren verpacht aan de familie Dullemond.

De gebroeders Dullemond kwamen uit Doesburg. Willem

Christiaan (1879-1945) ging het alleen runnen, omdat zijn broer in 1909 liever boer werd. Willem was eerst getrouwd met Reintje Hagen uit Loenen, maar zij overleed na een jaar huwelijk. Een paar jaar later trouwde hij opnieuw, nu met Philippina Christina Jansen. In 1927 kocht Willem C. het terrein met opstallen voor f 27.599 van de Bethesda beheerders. Het gezin Dullemond bestond toen al uit zeven personen. Vader, moeder en vijf kinderen; Mientje (Wilhelmina Christina), Wim (Willem Wouter), Wouter (Wouter Christiaan), Stientje en de jongste zoon Reinier.

Er werden meerdere aanpassingen aan het hotel gedaan.

Er kwamen waranda's en serres in 1925, en in 1927 badkamers en een garage. Er kwam ook elektriciteit en telefoon met het telefoonnummer 59.

Het heette vanaf toen 'Hotel Laag Soeren'. Men kende het echter al snel beter als 'Hotel Dullemond'.

Dullemond

Het werd een alom gerespecteerd hotel. Tot de WO II kwamen er meestal vaste, vermogende gasten uit het westen. Het was een vakantieverblijf met overnachtingen, maar ook werden er feesten, recepties, diners en vergaderingen gehouden. In die jaren deed een kamer vijf gulden per nacht en in het hoogseizoen zes gulden.

In de oorlog kwamen er regelmatig Duitse militairen een borreltje drinken. Willem moest ook allerlei dingen voor de Duitsers doen. Dat waren niet altijd de meest fijne dingen!

Voor het hotel was een grote vijver met slingerende uitlopen naar beide zijden. Achter het hotel werd nog een visvijver aangelegd. Ook het water hiervoor kwam van de beken. In die tijd was er nog genoeg water!

Na de oorlog kwam er achterstallig onderhoud en verval.

Vader Dullemond kon de gevolgen van de oorlog niet verwerken en pleegde, vrij snel na de bevrijding, zelfmoord. Moeder nam de leiding in handen en deed de keuken. Zij verwachtte dat elk familielid zijn of haar plicht deed. Zo moest Mientje de boel onderhouden.

Willem had naast het werk in het hotel, ook nog een paar koeien, die hij moest melken. Hij deed eigenlijk liever niet zoveel.

Wouter en zijn vrouw Corrie namen 'de Harmonie' over van de familie Plant en waren daar druk mee. Toch moest Wouter ook regelmatig in het hotel bijspringen.

Stien, die met haar man Wim (G.J.) Salemink een kapers-, annex sigarenzaak aan de Prinsenstraat in Dieren had, deed ook nog de bediening en zorgde voor de eetzaal, zowel 's morgens als 's middags en 's avonds. Reinier woonde een poos, met zijn gezin, in het huisje achter het hotel. Hij werkte als hovenier, maar bij drukte moest hij ook helpen in het hotel. In dat huisje heeft later ook nog Reinier Pfeijffers, een verwoed natuurfotograaf, gewoond.

Bijzonderheidje: In 1972 is in Hotel Laag-Soeren het besluit genomen om de Minister van Landbouw en Visserij te overtuigen het gebruik van wildklemmen te verbieden. Reinier, alias de Apenman, heeft hieraan meegewerkt en heeft ervoor gezorgd dat mevrouw Dullemond nog éénmaal de deuren opende en het fornuis opstookte. Het was de laatste keer dat er gasten werden ontvangen. De delegatie, die vermoeid was na hun excursie om de vossenvangkooien te bekijken, kreeg een stevige lunch. Heldere groentesoep, belegde broodjes en croquetten. Of dit ook geholpen heeft om een verbod op de klemmen te krijgen? Reinier was een heel vriendelijke, maar enigszins zonderlinge man die gek was op de natuur.

Moeder bleef in het hotel wonen, ondanks haar gezond-

laatste bijeenkomst 1970

heid. De onderlinge verhoudingen tussen de kinderen waren niet altijd optimaal.

In 1970 ging het hotel helemaal dicht. Tot 1976 hield de Rotary er nog zijn maandelijkse vergadering in een speciale kamer, een hoge uitzondering. Broer Wim en zus Mientje woonden nog in de keuken en de naastgelegen kamer. De rest stond eigenlijk op instorten. Er heeft ook nog een brand gewoed in de schuur, deze werd veroorzaakt door kortsluiting.

Bijzonderheidje: Ook hier mocht ik als fysiotherapeut, mijn werk doen. Mientje had klachten en ik ging erheen. Op de Badhuislaan aangekomen kon ik de ingang niet vinden. Na enig zoeken heb ik aangebeld bij het witte huis, daar vlakbij. Hier kreeg ik te horen dat je er niet zomaar heen kon lopen. De heer Wim Scheidt, die erg veel voor de familie heeft gedaan, liep met mij mee. Met een sleutel werd een deur in een schutting geopend. Een pad leidde naar het gebouw dat er bouwvallig uitzag. Ik mocht naar binnen en trof daar broer Wim. Hij bracht me bij Mientje en ik kon eindelijk aan het werk. Het was

een eenvoudig ingerichte kamer. Toen ik klaar was, vroeg ik of ik mijn handen kon wassen. Dat kon uiteraard. Ik moest maar een handdoek uit de kast nemen. Nadat ik deze had geopend zag ik handdoeken, slopen, lakens enz. Maar het leek wel alsof het, als je het op zou pakken, zo uit elkaar zou vallen, zo kwetsbaar. Ik heb mijn ogen uitgekeken. Het was de zoveelste belevenis die ik door mijn werk meemaakte.

Verval en daarna?

In deze tijd werd het terrein regelmatig bezocht door jongeren uit het dorp en ook jonge campinggasten kwamen er regelmatig. Broer Wim had hier een reuze hekel aan en daarom kwam er een hek omheen. Maar of dat de jeugd weerhield? Wim overleed als eerste en Mientje werd verpleegd in Gelders Hof. Mientje overleed in 2007 en liet het hotel na aan vijf goede doelen, de Hervormde Gemeente, het Reumafonds, stichting Wilde Ganzen, Artsen zonder Grenzen en KWF Kankerbestrijding. Deze konden niet tot een overeenkomst komen over de bestemming en het hotel werd steeds meer een ruïne. Er was ook nog een groep krakers die het hotel in bezit nam. Het resultaat was dat het verval nog sneller ging. De gemeente gaf de opdracht de krakers te verwijderen. Door het dak te slopen, was het gebouw niet meer interessant voor hen. Sinds 2016 stond het te koop voor recreatieve of toeristische bestemming. De prijs bedroeg € 685.000 k.k. Begin 2021 schijnt het dan eindelijk verkocht te zijn. Je kunt rustig stellen dat het om de grond gegaan is. Van het hotel en de bijgebouwen is immers niets meer over. Zal het 'spookhotel' verdwijnen en zullen de 'spokenjagers' stilvallen? The Ghosthunter, een vereniging die al jaren jacht maakt op Nederlandse geesten, denkt dat er 'zwarte heksen' rondwalen. Ook zijn er lieden, die bij onderzoek ontdekten dat er op die plaats veel meer energie rondwaart. Camera's en telefoons zijn op die plaats veel sneller leeg.....

En zullen de vijf goede doelen een behoorlijk bedrag krijgen? Het gebouw of beter de 3.37 hectare grond, schijnt

spookhotel

nu verkocht te zijn aan de Firma Kendes (Rentmeesters & adviseurs). Het zal wel niet zo zijn dat het hotel weer in gebruik zal komen. De gemeente Rheden heeft als voorwaarde bepaald dat de oorspronkelijke uitstraling van het landschapspark in ere hersteld zal worden. De Arnhemse architect Xander Arets wil er 16 tot 20 kleine vakantieappartementen bouwen. Elk met een eigen opgang. Daarnaast moet er een café of bistro komen. Het worden ge-

schakelde woningen, maar beslist geen vakantiepark. Bewoners van Laag-Soeren kunnen deze dan kopen en on-derverhuren. Er komt geen permanente bewoning. De huizen worden gemaakt van hout uit de omgeving. Ook wil men sommige resten behouden als aandenken. Zo ook de muur waar een Bosuil zich heeft gevestigd.

Dit plan is ook alweer bijgesteld. Het laatste bericht is dat het perceel gekocht is door een horecaondernemer uit

Nuusaf de Laag-Soeren

Bijzonderheidje: De Bosuil is de meest voorkomende uilensoort in Europa. Hij leeft 's nachts en daar-voor merk je hem vaak niet op. Hij komt overal voor. Hij legt zijn eieren meest in boomholtes. Hij nestelt in februari of maart. Hij is vrij klein, als een kraai, heeft een grote ronde kop en grote, brede vleugels. Zijn kleuren zijn grijs, donkerbruin en roestrood en lengtestrepen op zijn verendek. Schouders en vleugels zijn getekend met witte druppels. Zijn ogen zijn zwart. Hij jaagt op knaag-dieren. De onverteerbare delen braakt hij uit als braakballen. Hij heeft zijn eigen territorium. Bosui-lenpaartjes blijven hun gehele leven bij elkaar en ook hun in hun eigen territorium.

Nunspeet. De coronaperiode heeft waarschijnlijk roet in het eten gegooid om verdere activiteiten te ondernemen. Wat er nu zal gaan gebeuren? Wie het weet mag het zeg-gen.

Over het terrein liep dus ook de Laag-Soerense Beek, die uit de Soerense Beek aan de Badhuislaan kwam, twee vij-vers van water voorzag en weer uitmondde in de Soerense Beek aan de Harderwijkerweg. De Soerense Beek had daar een vreemde loop; er is een Zuidtak en een Soerense sloot, maar uiteindelijk komt alles samen aan de Broekdijk en gaat hij als Soerense Beek naar de Gelderse Toren.

In 2006 renoveerde Waterschap Vallei en Veluwe de Soe-rensse Beek. De stuw verdween en de beek werd uitgediept. Ook gingen de stuwen op de hoek van de Harderwijkerweg en de Badhuislaan weg. Daardoor stroomde er geen water meer naar de vijvers. Ook de Zuid-Soerense Beek gaf nau-welijks nog water.

Het was weer een uiterst interessant onderwerp om uit te zoeken. Misschien is dit gebied wel interessant genoeg om er een keer een excursie te organiseren. Er is genoeg te zien en de omgeving blijft mooi. Wat is er toch veel te beleven in onze mooie omgeving.

Bronnen:

- * Foto's en informatie uit het archief van Herma Scher-penzeel.
- * Gesprekken met familieleden Dullemond.
- * Regiobode 2022
- * Rheden. Nieuws 19-03-2017 – artikel door Jamie Lebbink
- * Boek: Laag-Soeren door Aris Blankenspoor
- * Gelders Archief
- * Ambt & Heerlijkheid nummer 132 – juni -2001
- * Bekenstichting
- * De Veluenaar van de Jac. Gazenbeekstichting (2014)
- * Eigen bevindingen.

steenuil

De IJsselvallei en de IJssel

AUTEUR: KARIN DE RAADT

De IJsselvallei, zoals we die nu kennen, is geologisch gezien misschien wel het jongste landschap van de Veluwe. Zo'n 1500 jaar geleden bestond de IJssel nog niet en was het gebied ten oosten van de Veluwe een uitgestrekt broekbos- en bekenlandschap. Die recente ontstaansgeschiedenis is nog steeds in het landschap te zien.

Het ontstaan van de IJsselvallei is geologisch grotendeels te vergelijken met dat van de Gelderse Vallei. Het is ook een glaciaal bekken dat, nadat de ijskappen zich hadden teruggetrokken, werd opgevuld met smeltwater- en Rijnafzettingen en door dekzanden. Toch zijn er grote verschillen tussen beide gebieden, en die zijn nog steeds zichtbaar in het landschap. Opvallend in de IJsselvallei is dat de overgang van het Veluwemassief naar de lager gelegen gronden veel minder gelijkmatig is dan in de Gelderse Vallei. Verder zijn de stuwwallen op de oostelijke Veluwerand over het algemeen hoger en worden ze bovendien doorsneden door smeltwaterstromen. Waar deze smeltwaterstromen het Veluwemassief verlieten, werd over de laagte een grote waaier van zand en grind afgezet. Anders dan aan de westkant van de Veluwe zijn deze smeltwaterdalen en smeltwaterafzettingen niet begraven onder dekzand. Dat komt omdat ze in de luwte van de stuwwallen lagen, waar het stuivende zand nauwelijks kon komen. De smeltwaterwaaiers zijn daarom nog steeds in het landschap zichtbaar.

De oostrand van het Veluwemassief wordt door deze geologische voorgeschiedenis veel meer dan de westrand ge-

kenmerkt door een afwisseling van hoogten en laagten: het is er veel 'gerafelder'. De smeltwaterwaaiers bepalen nog steeds het aanzicht van het landschap, met name van de zuidoostelijke Veluwe. Meer naar het oosten, voorbij de windschaduw van het Veluwemassief, ontstonden in de laatste ijstijd wel weer dekzandruggen en -laagtes, net als aan de kant van de Gelderse Vallei.

De beken

Kenmerkend voor de oostelijke Veluwerand is het grote aantal beken dat er ontspringt. Dat is deels te verklaren door de grote hoogteverschillen tussen de stuwwal en de IJsselvallei. In de laagten, vanaf 25 meter boven NAP of lager, kwelt veel water op uit de bodem. Dit ondergrondse kwelwater is in de grote en hoge oostelijke stuwwal van de Veluwe (grofweg tussen Hattem en Dieren) in de bodem gezakt en komt in de IJsselvallei weer naar boven. Deze lage gebieden hellen naar het oosten af tot zo'n 5 meter boven NAP ter hoogte van de Grift en het Apeldoorns Kanaal. De vele beken die in het gebied ontspringen hebben ooit talloze watermolens aangedreven. Door het vrij steile verhang stroomt het water gemakkelijk weg, maar desondanks is de kweldruk zo hoog dat grote gebieden van nature extreem nat waren. Gebieden als het Wisselse veen, vlakbij Epe, worden als doorstroomveen aangeduid, vanwege het water dat hier niet blijft staan, zoals in de meeste moerassen het geval is, maar permanent opwelt en doorstroomt. In veel laagten groeit broekbos met wilgen, elzen en essen, en op de wat

drogere plekken eiken. Deze broekbossen zijn vanaf de Middeleeuwen ontgonnen en omgezet in natte hooilanden. Het Beekbergerwoud, dat in 1871 werd geveld, stond bekend als het laatst overgebleven 'oerbos' van Nederland. Nog altijd komen in de IJsselvallei veel natte graslanden voor met nauwelijks bebouwing of bewoning, ze worden als broekgebied aangeduid.

Het ontstaan van de IJssel

Hoewel de IJsselvallei in eerdere geologische periodes een belangrijke afvoerroute van de Rijn was, stroomde er na de laatste ijstijd, het Weichselien dat ongeveer 10.000 jaar geleden eindigde, door het gebied lange tijd geen zijtak van de Rijn, zoals we die nu kennen. De IJssel bestond nog niet, de rivier zou pas in de zesde eeuw na onze jaartelling ontstaan.

Volgens recente inzichten stroomden in de huidige IJsselvallei tot rond het jaar 500 alleen beken en kleine rivieren, die zowel vanaf de Veluwe als vanuit het oosten kwamen, zoals de Berkel en de Oude IJssel. Iets ten noorden van Voorst, tussen Deventer en Zutphen, lag het hoogste punt van de toenmalige vallei. Hier bevond zich een zogenaamde waterscheiding, een hoogte bestaande uit smeltwaterafzettingen en dekzandruggen. De beken ten noorden hiervan, te beginnen bij de huidige Schipbeek bij De-

venter, liepen naar het noorden, richting de binnenzee Almere (het huidige Flevomeer). De beken ten zuiden van de waterscheiding, waaronder de Berkel en de Oude IJssel, stroomden naar het zuiden, naar de Rijn.

In de loop van duizenden jaren werd de afwatering van de zuidelijke beken naar de Rijn moeilijker. Doordat de Rijn bij elk hoogwater zand en klei afzette, kwam het landschap van het rivierengebied steeds hoger te liggen. Bij hoogwater stroomde het water vanaf de Rijn bij Arnhem naar het noorden toe, de beekdalen in. Aanvankelijk werd het geblokkeerd door de waterscheiding bij Voorst. Maar ergens in de vroege Middeleeuwen moet de zandige hoogte van de waterscheiding het hebben begeven. De zandrug brak en werd weggeschuurd door het Rijnwater, dat zijn weg zocht naar het lager gelegen noorden van de IJsselvallei. In de eeuwen die volgden ontstond een echte rivierloop, de huidige IJssel.

Niet helemaal zeker is wanneer het Rijnwater door de waterscheiding is gebroken en de IJssel is ontstaan. Schriftelijke bronnen die de doorbraak kunnen bevestigen zijn er

niet. Het gebied was nauwelijks bewoond, en pas vanaf de 8e eeuw bestaan er oorkonden en schenkingsakten waaruit iets op te maken is over het landschap uit die tijd. Onderzoekers gaan ervan uit dat de doorbraak tussen 350 en 600 jaar na het begin van onze jaartelling heeft plaatsgevonden. Mogelijk gebeurde dat omstreeks 550. Een aanwijzing is dat stroomafwaarts, bij Zwolle, resten gevonden zijn van een eikenbos, dat in die tijd overstroomde en verdroogde. De waterstroom moet er vervolgens enkele eeuwen over hebben gedaan om in een bevaarbare rivier te veranderen. Uit die periode dateert ook een archiefstuk dat beschrijft hoe de handelsplaats Deventer in 882 vanuit de Betuwe werd aangevallen door Noormannen. Kennelijk was de IJssel toen al bevaarbaar voor de Vikingschepen. Dat blijkt ook uit archeologische vondsten uit die tijd, met voorwerpen uit zowel de Rijn- als Eifelstreek als uit Friesland, Noord-Duitsland en Scandinavië. De IJssel had zich in de 9e eeuw al ontwikkeld tot een belangrijke transportroute tussen Rijnland en de Noordzee. In de daaropvolgende eeuwen zou de IJssel uitgroeien tot een belangrijke route in het Hanzenetwerk, met steden als Doesburg, Zutphen, Deventer, Kampen, Hattem en Zwolle.

De meanderende loop van de IJssel heeft zich regelmatig verlegd. Ook de mens heeft daarin duidelijk de hand gehad. Wie de huidige loop vergelijkt met oude kaarten en reconstructies ziet een voortgaand proces van kanalisatie, bedijking en verharding met kribben en stenen oevers.

Hoog water februari 2022

Dat proces is nog niet ten einde. De laatste kanalisatie stamt weliswaar uit 1959, maar nog zeer recent is ten zuiden van Kampen een bypass naar het Drontermeer gegraven. Ondertussen zijn Rijkswaterstaat en de waterschappen bezig met het graven van nieuwe nevengeulen, die het water bij zeer hoge waterstanden sneller naar het IJsselmeer moeten afvoeren. Onderweg komt u diverse van deze 'Ruimte voor de rivierprojecten' tegen.

Weetje: Fruitbomen en zachte winters

Afhankelijk van de soort hebben fruitbomen 500 tot 1300 uren winterrust nodig bij een temperatuur van 4 tot 7 graden boven nul. Als het dus te lang 10 graden zou blijven, kan de boom in april of mei problemen in de groei ondervinden.

Karin De Raadt

Herderstasje (*Capsella bursa-pastoris*)

AUTEUR : JAN COENRAADTS

Inleiding

Het herderstasje is een veel voorkomende plant, die weinig opvalt, maar die alle lezers waarschijnlijk al vaak zagen. Of het herderstasje ook erg gezien is bij iedereen lijkt wat minder zeker, want het groeit vaak in grote groepen en kan zo een flink stuk van een tuin veroveren. Daar komt nog bij dat de plant - behalve meestal in de

echte wintermaanden januari en februari - vrijwel in alle maanden kiemt en bloeit, waarbij meerdere generaties elkaar opvolgen.

De naam komt van de vorm van de vruchtjes die de naamgevers aan de tas van een herder deden denken, maar dan wel in minivorm. De wetenschappelijke naam

Capsella bursa-pastoris betekent ook letterlijk 'tasje/-doosje van een herder'. Zonder de kenmerkende vruchtjes is de plant zelfs voor redelijk gevorderde floristen soms lastig te determineren.

Wat is het voor een plant?

Herderstasje maakt deel uit van de kruisbloemenfamilie. Dat is een uitgebreide plantenfamilie, waartoe ook bekende soorten als de pinksterbloem en koolzaad behoren. Veel van onze voedingsgewassen zijn kruisbloemen, onder meer alle koolsoorten. Enkele algemene kenmerken van kruisbloemigen zijn:

- een verspreide bladstand en/of een rozet;
- meerzijdig symmetrische bloemen met 4 kroon- en 4 kelkbladeren die om en om staan;
- er zijn 6 meeldraden: 4 lange en 2 korte;
- een bovenstandig vruchtbeginsel;
- de vrucht is een hauw of hauwtje: het verschil in benaming zit hem in de lengte-breedte verhouding. Bij een hauw is de L/B groter dan 3, bij een hauwtje 3 of minder. Vaak is de L/B-verhouding wel duidelijk, maar het overgangsgebied rond de 3 zorgt wel eens voor vraagtekentjes.

Niet echter bij het herderstasje, want met een L/B van 0,8 tot 1,6 is het daar duidelijk een hauwtje. De vorm van dit doosvruchtje is driehoekig of hartvormig én het breedste deel is aan de bovenkant. De 4-10 millimeter lange groene, soms wat roodachtige hauwtjes zijn langgesteeld en staan iets naar boven gericht aan de rechtopstaande bloeistengels.

De onderste bladeren van het herderstasje vormen een rozet, maar hier en daar zit er hoger aan de stengel nog een blaadje. De rozetbladeren zijn lancetvormig en vaak diep ingesneden: gelobd en soms getand. De eindlob van de grondbladeren is groter en driehoekig. Een waarschuwing is hier wel op zijn plaats: het rozet en de rozetbladen kunnen behoorlijk variëren in vorm en beharing en van uitgegroeide planten verdwijnt het rozet niet zelden. Het moet ook niet te gemakkelijk worden! De weinige hoger aan de stengels zittende blaadjes zijn ook langwerpig, maar kleiner en relatief wat breder. Ze zijn nauwelijks of veel minder ingesneden en met een oortje stengelomvattend. Alle blaadjes van de plant zijn geheel of deels 'donzig' behaard, maar om dat goed te kunnen zien is een loep nuttig.

De kleine, witte, tweeslachtige bloemen staan in lange smalle trossen aan afstaande steeltjes. De kroonblaadjes zijn 1,5-3 millimeter lang, ongeveer tweemaal zo lang als de kelkbladen en hebben soms rode nerven of randen. Ook de groene, rechtopstaande kelkbladen hebben vaak een rood randje en kunnen kaal of wat behaard zijn. Naarmate de bloei duurt, zijn de kroonbladen vaak kleiner of zelfs afwezig.

De lange penwortel kan wel tot een meter diep reiken, waardoor de plant wel wat droogte aankan.

Voortplanting

Het herderstasje kan op omgewerkte grond in plantsoenen ruim 60 centimeter hoog worden, maar blijft op andere plaatsen meestal veel lager. Opvallend is dat de bloeistengel ook tijdens de bloei nog wat langer wordt.

Zoals al eerder vermeld: het is sowieso een variabele plant. De bloemen hebben overigens wel netjes 6 meeldraden en er is ook een bovenstandig vruchtbeginsel, zoals dat hoort bij kruisbloemigen.

De zaden bevatten olie en zijn ook na een flink aantal jaren nog kiemkrachtig (na 11 jaar nog zo'n 70%!). Dit gevoegd bij het feit dat de planten een korte levenscyclus hebben en vele duizenden (men spreekt van wel 40.000!) zaden voortbrengen, maakt duidelijk dat bestrijding van deze plant niet eenvoudig is.

Herderstasje is een eenjarige plant, want er zijn geen winterknoppen. Maar omdat al vóór de winter rozetten worden gevormd die pas na de winter uitgroeien, lijkt de plant soms tweejarig (winterannuel). Interessant is dat kruisbestuiving bij het herderstasje relatief weinig schijnt voor te komen en dat er vaak sprake is van zelfbestuiving. Dit terwijl de bloemen toch druk door kleine insecten worden bezocht. Een gevolg van zelfbestuiving is dat er veel vast verervende varianten van de betreffende plant ontstaan en dat verklaart deels de variabele vormen van het herderstasje. Daarbij reageert de plant ook sterk op milieumomstandigheden: zo zijn in de zomer de bladeren meestal ongedeeld, maar verschijnen bij lagere temperaturen vooral ingesneden bladeren.

Waar vinden we het herderstasje?

Oorspronkelijk komt het herderstasje uit het Middellandse Zeegebied (waaronder ook Noord-Afrika) en Azië. Herderstasje groeit eigenlijk op alle grondsoorten, maar liefst op stikstofrijke grond. Het is een soort van vochtige tot droge, voedselrijke pioniersvegetaties. Je kunt het overal tegenkomen, maar niet op te beschaduwde plaatsen en ook niet in echte natuurlijke vegetaties. De plant groeit het best in gematigde luchtstreken, dus nauwelijks in echt koude en tropische streken. Sinds enkele eeuwen echter wel op IJsland, waar de plant naar de vorm van de vrucht hjartarfi heet, want hjarta betekent 'hart'. Of de grond vochtig is of droog maakt de plant niet al teveel uit, al moet het niet echt nat of heel droog zijn. Veel belangrijker is dat de grond voedselrijk is. Vanwege de liefde voor stikstof is de plant een echte cultuurbegeleider. Zo vinden we de plant ook wel op oude muren en tussenmuurtjes in tuinen, al blijft hij daar wel heel klein. Ook betreden grond - bijvoorbeeld tussen bestrating - is geen pro-

bleem, al blijft de plant ook dan klein. In akkers, plantsoenen, bermen, tuinen, braakliggende terreinen en ook wel op open plekken in bossen is de plant algemeen tot zeer algemeen en dat in heel Europa en zo ongeveer de rest van de bewoonde wereld. Ook in alle gebergten kan de plant aanwezig zijn tot iets boven de 2000 meter. Herderstasje is een van die plantensoorten die zich heel goed aanpassen aan verschillende omstandigheden, maar de plant reageert daarop wel door verschillen in hoogte, grootte, bladvormen en kleur. Herderstasje vind je vaak in gezelschap van vogelmuur (*Stellaria media*) en straatgras (*Poa annua*) en doet het om voor de hand liggende redenen ook prima op hondenuitlaatplaatsen. De plant wordt vaak aangetast door een witte schimmel, meestal 'white rust' genoemd (*Albugo candida*), die de vruchtjes en soms ook de stengel bedekt en vervormt.

Twee herderstasjes, eentje of misschien drie?

Sommigen noemen het herderstasje in onze streken 'gewoon herderstasje' ter onderscheiding van het in zuidelijker streken - ook in België (en recent sporadisch in Nederland, vooral aan de kust en in grote steden) - voorkomende *Capsella rubella* of Rood herderstasje. Zoals de toevoegingen *rubella* en 'rood' al doen vermoeden zijn de bloemetjes daarvan roodachtig. De vruchtjes van *C. bursa-pastoris* hebben wat bolle zijden en die van een uitgesproken *C. rubella*-exemplaar zijn wat hol. De kroonblaadjes van *C. rubella* zijn wat kleiner, nog maar net iets langer dan de kelkblaadjes. Vaak blijft de hele plant ook wat kleiner. Men meent soms wel een kruising waar te nemen tussen *C. bursa-pastoris* en *C. rubella*, namelijk *C. gracilis* (*C. bursa-pastoris* x *rubella*) met relatief lange bloeiwijzen en weinig of zelfs geen ontwikkelde vruchtjes. Toch schijnen de beide *capsella*'s taxonomisch erg moeilijk of niet van elkaar te kunnen worden onderscheiden. In de meest recente uitgave van de Heukels' Flora (2020) wijdt auteur Leni Duistermaat onder het lemma 'herderstasje' een opmerking aan dit fenomeen. Feitelijk is het nu (tijdelijk?) weer zoals in veel wat oudere Nederlandse flora's, waarin Rood herderstasje ontbreekt, zo ook in de vorige druk van de Heukels' Flora (2005). Overigens is *C. rubella* wel duidelijk aanwezig in de laatste flora (1994) van Heimans, Heinsius en Thijsse, maar dat is niet zo vreemd, omdat die flora ook de plantenwereld van België en Luxemburg meeneemt. We wachten maar geduldig af waar de geleerden op uit komen. Ter completering nog een laatste opmerking: de website waarneming.nl noemt een variëteit *integrifolia* die "vrij algemeen is en die opvalt door gaafrandige, niet ingesneden bladen". Alles bij elkaar is wel duidelijk dat het al dan niet gewone herderstasje toch niet zo gewoon is.

Geneeskracht

Al vroeg ontdekte men dat het herderstasje bloedstelpende eigenschappen heeft en dus nuttig kon zijn bij tal van verwondingen en andere zaken die met bloedingen gepaard gingen.

Waarvoor werd de plant vervolgens gebruikt? Bijna teveel om op te noemen: bij bloedneuzen, teveel bloedverlies, menstruatie en andere vloeïngen, onregelmatige menstruatie, kanteling en verzakking van de baarmoeder en

gezwollen daarin, maag- en nierbloedingen, blaasontsteking, een dreigende miskraam, maar ook voor een vlotte bevalling. Vanwege de weeënopwekkende werking mocht en mag het kruid niet tijdens de zwangerschap worden gebruikt. Verder helpt het tegen te hoge bloeddruk, bij oppervlakkige huidbeschadigingen en dan is er nog de Duitse benaming *Mönchkraut*. Monniken gebruikten de plant kennelijk ook als anti-afrodisiacum. Hij verlaagde de bloeddruk en temperde de seksuele begeerte, altijd nuttig natuurlijk voor wie als een monnik wil leven. In de volksgeneeskunde wordt de plant verder nog aanbevolen als middel tegen jicht, geelzucht, in- en uitwendige bloedingen, keelverzweringen, gezwollen keel en suikerziekte. Sebastian Kneipp beval de plant aan bij baarmoederbloedingen. Kneipp (1821-1897) was een Beiers priester met een grote interesse in kruidengeneeskunde. We maken hier even een uitstapje, omdat een en ander ook betrekking heeft op onze eigen regio. Men noemde Kneipp wel 'waterdokter' en 'kruidenpastoor' en hij werd vooral bekend door zijn 'Kneippkur', een vorm van hydrotherapie, die onder meer in badinrichting / kuuroord Laag Soeren werd gepraktiseerd. Hydrotherapie werd door Vincenz Priessnitz (1799-1851) ontwikkeld in het nu Poolse Silezië en door Pieter Jut van Breukelerwaard (1786-1874) in zijn badinrichting Bethesda in Laag Soeren geïntroduceerd. Met wat onderbrekingen bleef deze badinrichting nog tot in WO II in gebruik, totdat het Duitse bewind het gebouw in 1942 een andere bestemming gaf.

Snel terug naar het herderstasje. Zoals altijd weet Anne Tanne op haar gezellige website wel wat aardige zaken te melden, waaronder deze: "In het verleden was het vertrouwen in de bloedstelpende kwaliteiten van het herderstasje wel heel groot. Men geloofde dat een bloeding uit het rechterneusgat kon worden gestopt door een herderstasjes-plant in de linkerhand te houden en omge-

keerd". Ik heb het nog niet geprobeerd...

Samenspel!

Iets anders dat Anne noemt - maar dan hebben we het niet meer over geneeskrachtige eigenschappen van het herderstasje - is dat de zaadjes van het herderstasje in de bodem een kleverige zoete substantie afscheiden, die in de grond aanwezige micro-organismen aanlokken. Die worden gevangen in die substantie, waarna hun inhoudsstoffen door de kiemende zaden en jonge plant worden opgenomen. Niet echt verbazingwekkend, maar wel goed om ook hier te noemen. Steeds duidelijker wordt immers hoe belangrijk het samenspel is tussen planten, dieren en bodemorganismen als schimmels en hoe funest het is wanneer dat samenspel wordt verstoord. Het veronachtzamen hiervan in verleden en heden gaat de mensheid her en der nog heel wat hoofdbreken en schade opleveren. Het ware te wensen dat de vele boeren in Nederland (en elders) die hier al bewust en succesvol mee bezig zijn, maar in al het politiek tumult niet of nauwelijks aan het woord komen, beduidend meer gehoor en aandacht krijgen van beleidsmakers, publiek en evenzeer van hun luidruchtiger collega's.

Ander gebruik van de plant

Waarschijnlijk verscheen herderstasje pas na het begin van onze jaartelling in deze streken. Men verzamelde de plant en hij diende als voedsel en/of veevoer. De plant werd ook wel geteeld voor de olie in de zaden, voor lampenolie of als vervanging van mosterdolie. Hunebednieuwscafe.nl is een aardige nog gestaag uit te breiden website over het gebruik van planten, speciaal in de prehistorie. Helaas las ik hier dat herderstasje zo heet, omdat de bladeren op een herderstasje lijken....

Eet- en drinkbaar?

De hieronder volgende citaten en opmerkingen vond ik in literatuur, want ik moet mijn eerste hapje herderstasje nog nemen en dat geldt ook voor een slokje herderstasjesthee. Maar wie weet...

"Het blad is vooral in het voorjaar lekker. Dan is het een malse toevoeging aan salades." (Vermeulen, 75)

"De darmbeweging wordt versterkt en verstopping opgeheven door 's ochtends en 's avonds een warm kopje thee van dit kruid te drinken (vier theelepels gedroogd of 30 gram vers kruid tien minuten op ½ liter water laten trekken)."

"Hevige menstruatie wordt tegengegaan door een week van tevoren te beginnen met 3x daags een kopje van de warme thee te drinken." (Uyldert, 50-51)

"De plant heeft geen geur en een walgelijk zoete smaak." (Bogaerds, 52)

"De jonge, kleingehakte scheuten en bladeren doen denken aan rucola. Je eet ze rauw op brood, in sla, op pizza of gestoomd in soepen, omeletten en groenten. De verse hauwtjes worden als zure augurken ingelegd. De gedroogde zaden kunnen mosterd vervangen." (Bastgen ea, 27)

"Herderstasje is eetbaar als groente. De gekookte bladeren smaken naar kool, maar ze kunnen ook als kruid in salade, bouillon en soep. Voor salade kunnen het best jongere blaadjes worden gebruikt. In China frituurt men de plant

en verwerkt men hem in de wantan (balletjes vlees, opgerold in deeg). In Japan gebruikt men herderstasje in de nanakusa-no-sekku, een symbolische maaltijd van rijstepap met zeven kruiden, gegeten op 7 januari. In Korea gebruikt men de wortels in de namul (kruidengerechten met verschillende soorten eetbaar gras of blad). De zaden kunnen tot meel worden verwerkt en de hele plant is geschikt om thee van te trekken." (hunebednieuwscafe.nl)

"Wanneer kippen herderstasjes in het voer krijgen, worden de eierdooiers donkerder geel."

"De plant kan ook drager zijn van het tabaksratelvirus (TRV), een Tobra-virus dat 'kringerigheid' veroorzaakt bij aardappels." (oogstzonderzaaien.nl)

Naamgeving

Planten kregen in de loop der tijd veel verschillende benamingen en dat fenomeen boeit mij als taalkundig en in etymologie geïnteresseerde. De vorm van de vruchtjes en de geneeskrachtige werking leverden de plant benamingen op als lepelblad, lepeltdief, beursjeskruid, moederstasje, tuinlepel, ganzentong en bloedkruid. Zo ongeveer elke regio heeft zijn eigen naam voor het herderstasje. De website waarneming.nl levert vaak namenlijstjes om van te smullen, zo ook over het herderstasje, te mooi om niet te vermelden.

Om te beginnen maar eens hoe de plant over onze landsgrens wordt genoemd: in het Duits: Hirtentäschel, in het Engels: Shepherd's purse, in het Frans: capselle bourse-à-pasteur. Opvallend is dat ook in deze talen de wetenschappelijke naam letterlijk is vertaald.

Dan gaan we naar de regionale namen. Op meerdere plaatsen komen de volgende namen voor: lepeltdief, lepeltdief, lepels, vorken, tasjes en tasjeskruid.

Verder op Walcheren: beursjeskruid; Fryslân (immer inventief met namen): leppeltsjesdief, blikgat, lepeltdiefkruid, eendepoten, leugentjes, molentjesdief, sekkedief; Waterland: dubbeltjesdief; Overijssel: kennekeskruid; Noord-Brabant: mager mannetje; Graafschap Zutphen: murenkers; Zuid-Holland: schoppediefjes, stropenlikker; Zeeuws-Vlaanderen: stronttrekkers; Tholen: vaderkruid; Texel: vlooienskruid; Schouwen: wilde grutten.

Gebruikte literatuur

- Bastgen, C., B. Schröder & S. Zurlutter (2019) Welke eetbare wilde plant is dat?

- Bogaerds, H.L. (1982) Kruidenweetje

- Duistermaat, L. (2020) Heukels' Flora van Nederland

- Eggelte, H. (2015) Veldgids Nederlandse flora

- Heimans, E., H.W. Heinsius & J.P. Thijsse (Mennema-editie) (1994) Geïllustreerde flora van Nederland, België en Luxemburg (en aangrenzend Duitsland en Frankrijk)

- Internet: floravannederland.nl / wikipedia / hunebednieuwscafe.nl / wilde-planten.nl / ecopedia.be / waarneming.nl / annetanne.be / oogstzonderzaaien.nl / stadsplanten.nl

- Uyldert, M. (1985) Honderd geneeskrachtige kruiden

- Vermeulen, N. (2007) Geïllustreerde

kruidencyclopedie

- Werkgroep Stadsplanten Breda (2013) Stadsplanten van Breda

Het IVN meer zichtbaar maken

Interview met Jan d'Anjou:

Auteur: Lambert Kouwenberg

Jan maakt de voordeur open en verwelkomt mij. Zijn vrouw Myrian staat direct achter hem en vraagt of ik de tuin wil zien. Als ik daar bevestigend op reageer, neemt zij mij mee naar een achtertuin met een verrassende vormgeving. Een groene slingerhaag deelt de tuin op speelse wijze in twee verschillende delen met diverse zit-hoekjes zodat je eigenlijk altijd wel in of juist uit de zon kunt zitten. Later in het gesprek wordt duidelijk dat dit Myrians domein is. Ik probeer me een voorstelling te maken van hoe deze tuin er over een paar maanden uit zal zien. Myrians uitleg schept kleurrijke verwachtingen. Misschien moet ik nog eens terugkomen....

Maar ik was natuurlijk gekomen voor het verhaal van Jan, onze nieuwe voorzitter van IVN-afdeling Eerbeek e.o. Jan heeft er veel zin in zijn 'levensverhaal' vanaf het allereerste begin in Rotterdam te vertellen.

Jan heeft veel goede herinneringen aan zijn jeugd in de omgeving van Rotterdam (Hillegersberg) en de watersportactiviteiten op en om de Bergse Plassen. Zijn grote belangstelling voor water en andere aspecten van de natuur (met name vogels) is toen al begonnen. Al zo'n vijftig jaar is hij lid van Vogelbescherming maar IVN-lid is hij, na drie jaar donateurschap, pas vanaf 2018! Toen heeft hij zich via zijn vrouw Myrian bij IVN Eerbeek e.o.

aangesloten en uit het contact met Jos Rouland vloeide deelname aan de VENEL-groep voort. Inmiddels heeft diezelfde Jos, Jan weten over te halen hem op te volgen als voorzitter van onze IVN-afdeling. Jan heeft als voorzitter 'grootse' plannen om ons IVN op te stoten in de vaart der volkeren. Maar daarover later meer.

Rotterdam

Jan is geboren als derde in een gezin van vier kinderen met een fanatiek zeiler als vader. Geen wonder dus dat Jan in zijn jeugd veel tijd op het water heeft doorgebracht en dat hij nog altijd veel van zeilen ("dat zit mij in het bloed") houdt, maar er nu helaas nauwelijks nog aan toe komt. Voor een jongen met interesse voor modelbouw en de geschiedenis van de luchtvaart is het toepasselijk dat hij na de basisschool en de MULO heeft gekozen voor de opleiding aan de MTS voor Luchtvaarttechniek en elektronica (Anthony Fokkerschool in Den Haag). Net als met het zeilen was Jan ook fanatiek op het gebied van de vliegtuigtechniek. Hij kan er zeer enthousiast, bewegen en gedetailleerd over vertellen. Zo was er bij de school een hangar waar gesleuteld werd aan oude militaire vliegtuigen met grote 18-cilinder ster motoren, die af en toe gestart moesten worden. Tijdens het vertellen van dit verhaal, waar de vonken van afspatten, kost het mij

weinig moeite daar een beeld van te vormen. Jan heeft nog altijd onderdelen van zo'n motor op zolder liggen.

Door zijn grote mate van gedetailleerdheid zijn er tijdens ons gesprek diverse uitweidingen over allerlei zaken. Zo passeren er anekdotes over zijn eerste bromfiets, een Berini, de scooter van zijn broer, de scouting, de kampeervakanties aan de kust bij harde wind, het bekijken van de meeuwenkolonie enz.

Toen zijn ouders in 1972 naar Zeeland verhuisden, bleef Jan op kamers wonen in Rotterdam en voltooide daar zijn opleiding tot vliegtuigtechnicus. Daarna heeft hij zijn militaire dienstitijd doorgebracht bij de Koninklijke Luchtmacht. Op de vliegbasis Gilze-Rijen was hij crewchief bij het 316 Squadron, verantwoordelijk voor het dagelijks onderhoud van een Northrop NF5 straaljager. Op de vliegbasis was ook een helikopteronderdeel gevestigd en daar werkte Myrian als beroepsmilitair (LUVA)!

Apeldoorn

Na zijn dienstitijd was het vanwege de oliecrisis onmogelijk werk te vinden in de luchtvaartbranche. Jan heeft het toen over een geheel andere boeg gegooid en is gaan solliciteren in de automatisering ('het beroep van de toekomst'). Wegens gebrek aan een vakgerichte opleiding in de informatica, kon hij aanvankelijk alleen werk vinden in de functie van computeroperator bij het Rijkscomputercentrum (RCC) in Apeldoorn. Daarvoor verhuisde hij in 1974, samen met Myrian, naar Apeldoorn. Daar hebben zij zo'n 27 jaar gewoond. Met veel wilskracht en doorzettingsvermogen heeft Jan met avondstudies het VWO-diploma behaald en diverse HBO/WO opleidingen in de informatica (o.a. AMBI-modules) met succes doorlopen. Hij heeft zich door middel van deze opleidingen en zijn inzet weten op te werken van operator naar ploegleider, systeemprogrammeur en consultant en was uiteindelijk projectmanager tot aan zijn pensioen in 2019.

In de periode dat Jan nog bij het RCC werkte waren hij en zijn collega's zeer onder de indruk van hoe Gerrie Knetemann wereldkampioen wielrennen wist te worden. Ze hebben toen een fietsclubje opgericht en Gerrie per brief gevraagd of ze hun clubje "De Kneet" mochten noemen. Deze vond dat tot hun verrassing een leuk idee! Toen na verloop van tijd de ambities van de clubleden nogal uiteen bleken te lopen, is Jan lid geworden van de toerafdeling van 'De Adelaar'. Om de conditie in de winter op peil te houden werd er gejoed in het bos. Dit liep uit op trainen voor de Midwinter Marathon en later tot het lopen (drie keer!) van de echte marathon. Omdat de voorbereiding voor het fietsseizoen leed onder het trainen voor de marathon, heeft hij het hardlopen in het winterseizoen vervangen door het rijden van ATB-tochten. Daarbij heeft hij tot drie keer toe zijn sleutelbeen gebroken!

Eerbeek

In 2002 zijn Jan en Myrian verhuisd naar hun huidige woning in Eerbeek. Op zijn fietstochten door de omgeving was Jan er vaak door en langs gekomen. Toen hun woonbuurt in Apeldoorn veranderde en zij er

wat minder binding mee kregen, zagen ze uit naar een andere plek. Vanwege de omgeving, het soort (nieuwbouw)huizen en een gunstige regeling met de vorige bewoner, werd Eerbeek hun nieuwe woonplaats. Myrian is een paar jaar na de verhuizing naar Eerbeek direct lid geworden van IVN-Eerbeek e.o., vooral ook om in de plaats ingeburgerd te raken. Jan had zijn werk in Apeldoorn en hield het bij een donateurschap van IVN. Pas bij zijn pensionering is hij ook lid geworden. Dit neemt niet weg dat zij beiden al heel lang een grote interesse hebben voor de natuur. Dat begon bij Jan, zoals gezegd, al bij zijn lidmaatschap van Vogelbescherming, later gevolgd door dat van Natuurmonumenten en Geldersch Landschap en Kasteelen.

IVN

Jan is in alles wat hij doet fanatiek. Dat gold voor zijn werk, geldt voor zijn hobby's en nu ook voor zijn activiteiten bij het IVN. Hij maakt deel uit van de VENEL-groep (knotten) en is betrokken bij het weer laten 'lopen' van de Gravinnebeek. De 'beekruimers' is "echt zijn clubje". En nu de beek weer 'loopt' tot voorbij het Kerstens watervalletje is hij daar, samen met zijn collega's, terecht trots op. Het is echter niet alleen het behaalde succes en het deelnemen aan een prettig clubje mensen dat hem zo aanspreekt, maar vooral ook het fysiek bezig zijn, hard werken in de buitenlucht, in weer en wind. Na meer dan 40 jaar een voornamelijk zittend beroep te hebben gehad is dit een zeer mooie vorm van ontspanning.

Als ik Jan vraag naar zijn meest favoriete plekje heeft hij veel moeite een specifieke plaats aan te wijzen. De omge-

ving van de zojuist genoemde Gravinnebeek en in het bijzonder de diepliggende hoofdbron van deze spreng zou ervoor in aanmerking kunnen komen. Jan noemt echter direct erachteraan een heleboel andere 'sfeermomenten' die hem bijzonder aanspreken.

Jan verplaatst zich veel op de fiets. De auto gebruikt hij eigenlijk alleen als het niet anders kan, zoals voor familiebezoek en vakanties met de caravan. Op weg naar en tijdens het knotten en het beekruimen, maar ook tijdens ritjes op de racefiets, stopt hij regelmatig om foto's te maken van de mooie omgeving, bijvoorbeeld de uiterwaarden bij de Gelderse Toren, het Leusveld, het Soerense Broek of het Apeldoorns kanaal en natuurlijk de beek. "Wat is er mooier dan in nevel gehulde cultuurlandschappen, of heidevelden met een zingende leeuwerik in de lucht of een roepende koekoek".

Jan is betrokken bij de natuur en maakt zich zorgen over de toekomst door de steeds snellere achteruitgang van die natuur. Hoe je het ook wendt of keert, er zal wat moeten veranderen en nog het meest in de mentaliteit van veel mensen. Het is immers de mens die de grootste bedreiging vormt. Maar hoe kun je mensen die de klimaatsverandering ontkennen en die zich verzetten tegen maatregelen om hierin een kentering aan te brengen, 'raken' en tot bewustwording brengen dat er nu echt iets moet gebeuren. Ongetwijfeld zal Jan niet blij worden van de laatste verkiezingsuitslag die weer voor een uitstel van aanpakken zal zorgen.

Voorzitter

Het lijkt te verwachten dat Jan zich, als nieuwe voorzitter van IVN Eerbeek e.o., met zijn bekende fanatisme zal gaan inzetten om, middels kennisoverdracht, een steentje bij te dragen aan een gedragsverandering bij mensen die door IVN bereikt worden. Hij poneert de stelling: Kennis van de natuur leidt tot intrinsieke verantwoordelijkheid en overeenkomstig gedrag. Het IVN is dan niet de protestbeweging die op de barricaden moet klimmen, maar wel de 'neutrale gesprekspartner' die mensen bewust kan maken van allerlei problemen voor de natuur (zoals 'global warming') en hoe je daar als individu mee om zou kunnen gaan.

Jan heeft als voorzitter van de IVN-afdeling Eerbeek e.o. ook al nagedacht over een aantal zaken die de afdeling betreffen. Zo vindt hij dat de afdeling te weinig zichtbaar is, ondanks de inzet van een aantal zeer actieve personen. Er zouden meer jonge mensen enthousiast gemaakt en geworven moeten worden. En ook is samenwerking met andere partijen op het gebied van natuur en milieu van groot belang, zeker voor een kleine club als Eerbeek. Jan heeft daarom het voornemen in elk geval zichzelf en daarmee onze vereniging te presenteren bij andere IVN-afdelingen en daarmee een vorm van samenwerking te zoeken. Dat geldt ook voor verenigingen als Natuurmonumenten, Geldersch Landschap e.d.

Afgaande op het enthousiasme en de bevlogen instelling van Jan denk ik dat we heel blij mogen zijn met onze nieuwe voorzitter.

En dan nog even die achternaam d'Anjou. Een niet alle-daagse en in elk geval Franse naam. Oorspronkelijk zal de familie van Jan wel afkomstig zijn uit de gelijknamige streek in het westelijk Loire gebied. Jan weet er niet zoveel over te zeggen maar duidelijk is wel dat Frankrijk een geliefd vakantie-land is. Dit heeft zelfs geleid tot een bijzondere hobby: het verzamelen van wijn, die wordt opgeslagen in het wijnkeldertje in de kruipruimte van de woning. Santé!

Naam: Jan d' Anjou
Woonplaats: Eerbeek, De Bijenkorf
Geboren: 15 maart 1952 (71) te Rotterdam
Basisschool: Rotterdam
Voortgezet Onderwijs: MULO, Blijdorp Rotterdam (en later VWO via LOI)
Beroepsonderwijs: Anthony Fokkerschool, MTS voor Vliegtuigtechniek en Elektronica
AMBI Modules in de informatica en andere HBO/WO opleidingen
Burgerlijke stand: Gehuwd met Myrian
Gezin: Twee zoons, beiden wonend in Duitsland, twee kleinkinderen (12 en 10 jaar)
Hobby's: Fotografie, lezen, muziek luisteren, joggen door de natuur, toeren op de racefiets, af en toe zeilen, en wijnen verzamelen in de wijnkelder
IVN-lid sinds: 2018, daarvoor donateur. Tevens lid van Vogelbescherming, Natuurmonumenten, GLK en de Bekenstichting

Leden administratie

Nieuwe leden

W. Ellenbroek
M. Hebben
J. Hutten
M. Graaf
A. Roos
R. Stabel
E. Schoonewelle
R. Schoonman

Opzeggingen

H. Verstappen
E. Kleverwal
B. van de Baan
B. de Klein

Nieuwe vriend

B&B Bosranda

Heksenbezem

AUTEUR: : SANDRA CHRISTIAANS

Heksenbezem of de heksenbezemziekte, is een vorm van woekering bij planten en bomen. In de wintertijd zijn deze woekeringen vaak goed zichtbaar omdat het blad dan van de bomen is. In Nederland zijn heksenbezems vaak te zien in berkenbomen. Op het eerste gezicht lijkt zo'n woekering van takjes op een groot vogelnest, maar dat is het uiteraard niet.

De woekering wordt veroorzaakt door verschillende soorten organismen. Vaak zijn het mycoplasma's, dat is een geslacht van bacteriën. Soms zijn het schimmels. Een aangetaste boom maakt in één enkele tak heel veel zijtakjes. Daardoor zou je kunnen denken, wanneer je het silhouet van de boom ziet, dat het een vogelnest is. Wanneer een boom aangetast is, kan hij soms meerdere aangetaste takken hebben.

Behalve de berk zijn ook fruitbomen gevoelig voor de heksenbezem. Hier zijn de fytoplasmen de oorzaak, eveneens een bacteriesoort. Wanneer een fruitboom geïnfecteerd is, is dat een vervelende ontwikkeling voor de fruiteler. De vruchten blijven te klein en zijn niet of veel minder gekleurd, hebben geen smaak en rijpen niet af. Overdracht kan plaatsvinden door enten van een aangetaste boom te gebruiken. Het is dus erg belangrijk dat in een vroeg stadium het virus herkend wordt.

Over het ontstaan van de heksenbezem doet ook een verhaal de ronde dat waarschijnlijk uit de oudheid komt.

Heksen zien eruit als gewone vrouwen. Ze leven te midden van ons, zonder dat we het weten. Overdag gedragen ze zich ook heel gewoon. Ze zijn wat meer op zichzelf en zullen je niet zo snel op de koffie vragen, want zij zijn zich er zelf natuurlijk wel degelijk van bewust dat ze anders zijn. Hun geheim durven ze niet bekend te maken, want veel mensen zijn bang gemaakt voor heksen. Het leven van een heks is soms eenzaam. Daarom zoeken ze elkaar vaak op om hun kruiden- en gifkennis met elkaar te delen, maar ook gewoon voor de gezelligheid. Al zijn ze anders dan gewone mensen, een heks is ook maar een mens en houdt van vertier. Om te voorkomen dat hun geheim bekend wordt, komen ze alleen 's nachts bij elkaar, als iedereen slaapt. Voor de zekerheid op plekken waar niemand komt, diep in het bos. Die plekken zijn moeilijk bereikbaar. Hiervoor hebben ze een slimme oplossing bedacht: vliegen op een bezem! De heksenbezem.

Eens, op een warme herfstnacht, werden weer enkele nieuwelingen ingewijd in de oude heksengebruiken. Na afloop was er een gezellig feest. Iedereen kevelde met elkaar en de zelfgebrouwen drank vloede rijkelijk. Te rijkelijk, want iedereen werd dronken en de heksen vergaten de tijd. Plots zagen zij het ochtendgloren. Verschrikt vlogen ze dronken naar huis. Het was al te laat. De eerste stralen van de zon schenen over de horizon, ze verloren hun toverkracht en vielen van de bezem, midden in het bos. De bezems raakten verstrikt in de bomen. De heksen klommen naar beneden en trokken aan de bezems die vast zaten in de takken. Hierdoor trokken ze alleen de stelen uit de boom. De takkenbossen van de bezems bleven steken, en tot op de dag van vandaag hangen er nog steeds bezems van de heksen in de bomen.

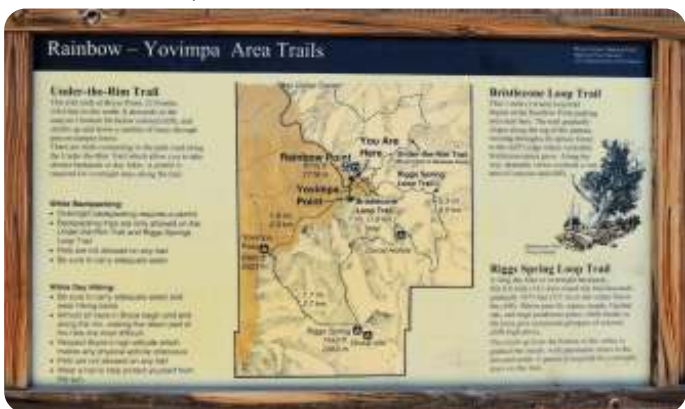
Bron: natuurverhalen.nl Els Baars

De oudste bomen op de wereld

AUTEUR: HERMAN HESKAMP

Tijdens mijn werkzaamheden in het Gelders Geologisch Museum, vroeg iemand mij of wij ‘Dolomitische aarde’ hadden of misschien wisten waar je dat mogelijk kon krijgen. Mijn antwoord was dat hij maar met een aanhanger naar Italië moest rijden om het daar te halen. Maar mijn nieuwsgierigheid was gewekt. De wedervraag luidde dan ook: “Waar heb je dat voor nodig?”.

Nou dat werd een warrig verhaal over een soort naaldbomen uit Amerika die wel 4000 jaar oud waren. Ik knikte en zei dat ik dat wel wist, inclusief de naam. Sterker nog, dat ik er vorig jaar nog een had gezien! Zijn mond viel open van verbazing, hij wist natuurlijk niet dat ik wel iets van bomen wist en vorig jaar in ‘Bryce National Park’ een van die oude naaldbomen gezien en gefotografeerd had. Vlak bij Vorden bevindt zich een Pinetum (verzameling naaldbomen) en de man is daar vrijwilliger. Het is zijn wens om een dergelijke boom daar te introduceren. Ik vroeg hem of hij er dan niet een kon importeren. Nee, dat was niet mogelijk, zei hij. Thuisgekomen, toch even ge-googeld en ja, ze worden gekweekt in Amerika, mondjesmaat weliswaar, maar toch.

Pinus longaeva

Op een hoogte van ongeveer 3000 meter in Oost Californië groeit de Pinus longaeva, ook wel genoemd: ‘Western Bristlecone Pines’. Hoewel ze zelden hoger zijn dan 9 meter hebben deze dennen gedurende duizenden jaren in opvallende harmonie geleefd met hun barre omstandigheden. Eigenlijk zijn ze pas beroemd geworden in 1958 door dr. E. Schulman. Toen verscheen er een groot artikel van zijn hand in National Geographic over bomen die meer dan 4000 jaar oud waren!

‘Bristlecone’ dennen leven onder de meest barre bergomstandigheden tussen de 2850 en 3450 meter hoogte in een gebied met intense zon, gure winden, in inderdaad dolomitische grond en slechts 30 cm neerslag per jaar, voor-

namelijk sneeuw. Ze groeien extreem langzaam, ca 2 cm in doorsnee per eeuw! Hun korte gebogen naalden, in groepjes van vijf, leven meer dan 45 jaar. Zodoende hoeven ze niet jaarlijks nieuwe naalden te vormen en hebben ze een constante bron van voedsel door fotosynthese. Hun hoeveelheid chlorofyl blijft ongeveer gelijk van jaar tot jaar. Nog een voorbeeld van langzame groei: een boompje in Californië van 90 cm met een doorsnede van 7,5 cm bleek 700 jaar oud te zijn, volgens zijn jaarringen! Als een deel van de kroon doodgaat door gure winden, bliksem of droogte, sterft ook eenzelfde deel bast- en houtweefsel af zodat de boom zijn voedsel en vochtvoorziening in evenwicht houdt. Wat overblijft is gezond. Alle Pines longaeva die ouder zijn dan 1500 jaar, zijn voor 95% kaal door zandstormen en hebben slechts een smalle strook bastweefsel van zo’n 25 cm breed langs hun stam.

Oud

Niet alle bomen leven zo ongelooflijk lang. De bomen die behoorlijk dikke bossen vormen op de nattere noordhellingen, groeien recht en gelijkmatig en sterven uiteindelijk tussen de 1000 en 1500 jaar aan houtrot. Het zijn juist de vreemd gevormde bomen die groeien op de droogste en meest barre plekken die het langst leven. De smalle stroken bast langs hun stam remmen hun groei, met als gevolg uiterst compacte cellen met veel resine (hars). Dit dichte harde hout blijft duizenden jaren leven, zoals de meer dan 4760-jaar oude Pinus longaeva genaamd ‘Met-husalem’.

Overigens, in het desbetreffende natuurreservaat is hij niet apart aangegeven uit angst voor vandalisme of souvenirjagers! De dikste Pinus longaeva is wel aangegeven en zeker ook een bezoek waard. De oudst bekende Pinus longaeva, omgehakt in 1964, was meer dan 4900 jaar oud! Zelfs na de dood kan een Pinus longaeva stam zo’n 2000 jaar blijven staan. En als hij dan uiteindelijk omvalt, kan hij op de grond nog zo’n 4000 jaar intact blijven. Daarom is de Pinus longaeva bij uitstek geschikt voor de dendrochronologie.

De uiterst dunne jaarringen van de Pinus longaeva moeten met een microscoop geteld worden. Door overlappende patronen van jaarringen tussen staande en gevallen bomen is men erin geslaagd een ononderbroken jaartelling te maken tot meer dan 9000 jaar in het verleden. Een interessant bijproduct hiervan was dat men de accuratesse van de C14-ouderdomsbepaling kon verifiëren. C14 ontstaat door kosmische straling in de atmosfeer. Planten nemen C14 op in de vorm van CO₂. Vanaf het moment dat een plant of een plantenetend dier doodgaat, begint het C14 z’n radioactiviteit te verliezen. De halfwaardetijd van C14 is 5800 jaar. Door in een oud stuk hout of bot van een herbivoor dier de hoeveelheid C14 te bepalen krijgt men een indruk van de ouderdom ervan. De C14 methode werd betrouwbaar geacht tot zo’n 40.000 jaar. Toen men dit ging testen aan de hand van de jaarringen van Pinus longaeva bleek dat de C14 methode vanaf de leeftijd van 2500 jaar consequent de leeftijd te laag schatte. Boomringen van 4800 jaar bleken radiometrisch 4000 jaar te zijn, boomringen van 7000 jaar bleken radiometrisch 6000 jaar te zijn en zo verder. Het bleek dus dat de hoeveelheid C14 in de atmosfeer niet constant

is over de tijd.

Dankzij de exacte jaartellingen van *Pinus longaeva* konden allerlei Europese archeologische artefacten correct worden gedateerd.

Met recht kan dus gezegd worden dat *Pinus longaeva* de geschiedenis heeft herschreven!

De boom (*Pinus longaeva*) die ik vorig jaar fotografeerde was (pas) 1600 jaar oud.

Korstmossen

AUTEUR: LAMBERT KOUWENBERG
FOTO'S: MARIJKE KEMPS

Je moet er oog voor hebben

In de natuur loop je vaak achteloos voorbij aan de meest prachtige verschijnselen. Soms zie je een paar reeën, damherten en ook wel edelherten. Relatief grote dieren die opvallen, als je niet al te veel lawaai maakt.

Wilde zwijnen zien, gebeurt al minder vaak en wie maakt het nou wel eens mee om een das te spotten? En die dieren doen het toch goed, afgaande op de berichtgeving van de laatste tijd. En wolven dan? Je moet al veel geluk hebben (of pech zoals sommigen zeggen), als je die op een wandeling tegen komt.

En dan hebben we het over dieren van formaat. Vogels ziet iedereen wel, ook als je er niet speciaal op let. Je moet echter al een getrainde vogelaar zijn om bijvoorbeeld een ijsvogel op te merken, of een leeuwerik, een gele kwik-

staart of een blauwborst. En als je die dan ziet is hij ook al weer snel verdwenen.

Veel gemakkelijker is het om allerlei soorten paddenstoelen waar te nemen. Daarvoor kun je ook rustig de tijd nemen om ze te zoeken en heel zorgvuldig te bekijken. Ze lopen of vliegen immers niet weg!

Datzelfde geldt voor mossen en korstmossen. Mossen zijn er het hele jaar door op vochtige plaatsen maar je ziet ze het nadrukkelijkst in herfst, winter en vroege voorjaar. Veel sfeergevoelige mensen lopen daar niet zomaar aan voorbij. Soms kunnen gasten bij een excursie zelfs een paar verschillende soorten bij naam noemen. Bij de honderden verschillende soorten mossen zitten dan ook enkele heel mooie, zoals bijvoorbeeld het 'fraai haarmos', door velen aangeduid als sterretjesmos.

Mossen zijn bijna allemaal groen, in vele schakeringen. Daardoor zijn ze voor veel mensen misschien enigszins 'saai'.

Dat kan bij korstmossen echter zeker niet het geval zijn: die zijn er in diverse schitterende kleuren en ontelbare verschijningsvormen. Korstmossen zijn er in veel maten, van tamelijk groot tot klein en heel klein. Soms zo klein dat je ze moet vergroten om de schoonheid in volle luister te onderkennen. En dat is de belangrijkste reden waarom de meeste mensen eraan voorbij lopen! En dat is jammer, heel jammer. Als je er oog voor hebt, gaat er een wereld voor je open!

Witte schotelkorst

Wat zijn korstmossen?

Er zijn een aantal overeenkomsten tussen mossen en korstmossen. Ze zijn beide tamelijk klein, groeien op overeenkomstige plekken, verspreiden zich door sporen en hebben eenzelfde levenswijze. Maar er zijn ook verschillen. Zo is een korstmos, in weerwil van zijn naam, géén mos! Het is een symbiose (samenlevingsvorm) van een schimmel met een alg en/of een blauwwier. In tegenstelling tot mossen kunnen korstmossen heel goed tegen droogte. Dus ook tijdens de warme, droge zomers van de laatste jaren zou je korstmossen kunnen zien (als je er oog voor hebt).

Een korstmos heeft geen stengels, bladeren, bloemen of wortels, zoals vaatplanten. Ze komen voor op levend en

wortels, zoals vaatplanten. Ze komen voor op levend en dood hout, op steen en op de bodem. Soms zelfs op ijzer, asbest, plastic en andere materialen! Ze kunnen niet alleen goed tegen droogte maar ook tegen vorst.

Korstmossen zijn sterk afhankelijk van licht en water en op schaduwrijke en droge plekken zul je ze daarom minder vinden. In korstmossen leven de schimmels van voedingsstoffen (suikers) die door de algen, met behulp van fotosynthese, worden aangemaakt. De schimmel beschermt de alg tegen beschadiging (vraat) en uitdroging en bepaalt ook de groeivorm.

Bouwstoffen voor korstmossen komen uit stoffen die vrij komen bij verwerking van het oppervlak van de ondergrond (het substraat) of uit stof uit de lucht dat zich aan het korstmos hecht. Die stoffen moeten in regenwater, dat zelf ook al bouwstoffen bevat, opgenomen zijn om toegankelijk te worden voor het korstmos.

De bouw van een korstmos en voortplanting

Wat je van een korstmos ziet zijn in het algemeen de schimmeldraden. Aan de buitenzijde vormen die een dicht, compact weefsel. Het weefsel binnenin is veel losser en daarin groeien de algen. Op de buitenzijde van een korstmos groeien de vruchtlichamen van de schimmel. Meestal zijn dit schoteltes, waarin de zakjes zitten met sporen.

Korstmossen kunnen zich voortplanten door sporen en vegetatief. Verspreiding door middel van sporen, aangeemaakt door de schimmel in kleine schoteltes, is een tamelijk ingewikkeld proces. Veel gemakkelijker is het om delen van een korstmos te verspreiden die levensvatbaar zijn. Dit kunnen bolletjes schimmel gemengd met alg zijn maar ook kleine uitstulpingen die gemakkelijk afbreken als bijvoorbeeld een insect of vogel langskomt om voedsel te zoeken. Veel korstmossen groeien uiterst traag (soms niet meer dan 0,1 mm per jaar bij korstvormige soorten). Blad- en struikvormige korstmossen kunnen wel 1 cm per jaar groeien. Ze zijn vooral daar te vinden waar ze niet door vaatplanten kunnen worden verdrongen. Na uitdroging kunnen ze vaak jarenlang in rustfase blijven en na een regenbui weer tot leven komen. Daardoor vormen ze een belangrijke component van het leven in de poolgebieden en in het hooggebergte. Denk hierbij aan het rendiermos dat een groot deel van het jaar het enige voedsel is voor de rendieren in Lapland.

Groeivormen

Op basis van de groeiwijze kunnen we een aantal groepen korstmossen onderscheiden.

Korstvormige soorten liggen dicht tegen het substraat aan, meestal stenen of bomen. Deze soorten kunnen in het geheel korrelig zijn of glad (bijv. gewoon purperschaaltje) maar ook voorzien zijn van een bladachtige rand bestaande uit lobben.

Blad- en schubvormige korstmossen hebben een duidelijke bladstructuur die dicht op het substraat kan liggen, maar ook geheel of gedeeltelijk los. Bijvoorbeeld groot dooiermos. Schubben zijn vaak dakpansgewijs geplaatst, rechtopstaand of opstijgend van het substraat.

Struikvormige korstmossen hebben een ruimtelijke structuur. Platte of ronde vertakkingen groeien vanuit één

punt. Bijvoorbeeld rendiermos.

Korstmossen met grondschubben ofwel de cladonia-vormige, hebben opstijgende, staafvormige delen vaak aan de top eindigend in een beker. Op de bodem zitten dikwijls schubben (kleine blaadjes). Bijvoorbeeld bekermos.

Groot dooiermos

Diverse Cladonia's struikmossen

schiltmos

Het nut van korstmossen

Behalve dat in heel koude streken korstmossen door rendieren worden gegeten, vinden ook vogels op korstmos-

sen wormpjes, kevertjes en andere insecten. Vandaar dat de boomkruiper de hele dag langs de stam op en neer rent op zoek naar voedsel.

In bepaalde culturen staan korstmossen ook nog steeds op het menu voor mensen. Het verleent vleeschotels een specifiek aroma en heeft een bederfwerende werking. Eskimo's eten het in de winter en in Japan is het een lekkernij, bereid tot soep en salade of in vet gebakken. Vroeger leverden sommige soorten korstmossen een be-

Caldonia- bekermos

langrijke grondstof voor het verven van textiel. Een andere bekende korstmoskleurstof is lakmoes. Lakmoes werd niet alleen gebruikt als verfstof maar ook als een globale zuur-base indicator. Iedereen kent wel de lakmoespapertjes van de scheikundelessen, die blauw of rood kleurden. En natuurlijk zijn er in de loop der tijd diverse medische toepassingen geweest. Na WO II zijn veel planten chemisch geanalyseerd en daardoor weten we nu dat veel korstmossen antibiotica of andere werkzame stoffen bevatten. Hiervan maakt de medicijnen- en cosmetica-industrie nog steeds dankbaar gebruik.

Open rendiermos

Korstmossen kunnen tenslotte ook een goede milieu-indicatie zijn. Ze zijn namelijk uiterst gevoelig voor luchtvervuiling. Veel soorten zijn verdwenen uit gebieden waar de concentratie zwaveldioxide hoog was. De laatste jaren zijn de korstmossen weer aan het herstellen, vooral omdat de SO₂-uitstoot is verminderd sinds er minder kolen worden gebruikt. In gebieden waar veel ammoniak in de lucht zit (met name afkomstig uit de landbouw en intensieve veehouderij) verdwijnen sommige korstmossen. Andere soorten groeien juist beter onder invloed van ammoniak (bijvoorbeeld groot dooiermos).

Ik hoop dat dit artikel voor u aanleiding is om eens wat langer stil te staan bij de wondere wereld van de korstmossen.

Bron: Basisgids Korstmossen

Vrienden IVN Eerbeek e.o.

De papieren uitgave van Het Groene Blad is opnieuw mogelijk gemaakt door de financiële bijdragen van de 'Vrienden van IVN Eerbeek'.

Veel IVN-afdelingen in Nederland zijn noodgedwongen overgestapt op een digitale uitgave of op een soort digitale nieuwsbrief. Gelukkig lukt het ons nog steeds om een gedrukt verenigingsblad uit te geven.

Met dank aan de volgende Vrienden (in willekeurige volgorde):

De Ruijter installatietechniek, Eerbeek

Konijnenberg Bos en Groen, Eerbeek

Veco Precision, Eerbeek

Jumbo Supermarkt, Eerbeek

Tandartsenpraktijk, Loenen

Bibliotheek Brummen/Eerbeek

Restaurant - Grand Café De Korenmolen, Eerbeek

Engelenburg Golf & Country Club, Brummen

Industriewater Eerbeek B.V.

Mevrouw Ruijgrok Landgoed 'De Molenbeek', Eerbeek

Fam. de Vries, Eerbeek

Bril '73 Opticiens, Eerbeek

Camping Robertsoord Eerbeek

Aannemingsbedrijf Methorst & Zn B.V. Loenen

Oranjeborg Loenen

B&B Veluwezoom Bosranda Eerbeek

Zij hebben allen het certificaat 'Vriend van IVN Eerbeek' ontvangen.

Dit certificaat geeft recht op;

Viermaal per jaar het 'Het Groene Blad'.

Gratis deelname aan activiteiten van IVN Eerbeek e.o.

Eén gratis excursie of presentatie per jaar, verzorgd door IVN-gidsen.

Iedereen kan 'Vriend van IVN Eerbeek' worden via een donatie van minimaal 48 euro per jaar.

De Koekoek

Hij is meer dan zijn naam

Auteur: Lambert Kouwenberg
Foto's: Marijke Kemps

Iedereen kent het geluid, de roep, van deze vogel! Is het niet van een wandeling in de natuur dan toch wel van de befaamde klokken. Vanaf half april kun je hem, als hij weer teruggekeerd is van zijn overwinteringsgebied in Afrika, op veel plaatsen horen. Die aanhoudende door-dringende roep van meneer koekoek is onmiskenbaar. Een koekoek zien is nog weer andere koek. Als je speurt naar waar het geluid vandaan komt kun je hem soms zien zitten op een paal of draad of boven in een boom. Soms zie je hem ook voorbijschieten, laag bij de grond waarbij hij zomaar verward kan worden met een torenvalk of meer nog met een sperwer. Hoewel hij qua bouw en tekening erg op een sperwer lijkt, is het geen roofvogel maar een zangvogel. De zang blijft doorgaans echter beperkt tot de overbekende roep waaraan de vogel zijn naam te danken heeft.

De naam

De naam koekoek is een 'onomatopee', een klanknabootsing, zoals we die ook kennen van tjiiftjaf, oehoe en kievit. En hoewel een klanknabootsing in andere talen nog wel eens iets kan verschillen, is hij in het geval van de koekoek in veel talen nagenoeg gelijk (Cuckoo, Kuckkuck, Coucou). De officiële Latijnse naam is *Cuculus canorus*. We hebben het dan over het eindeloos herhaalde eentonige geluid waaraan de uitdrukking 'koekoek eenzang' is ontleend voor iemand die steeds hetzelfde vertelt, steeds 'hetzelfde liedje zingt'. Niet iedereen weet waarschijnlijk dat alleen het mannetje koekoek dit geluid maakt. Mevrouw koekoek zingt een geheel ander, eveneens tamelijk

beperkt, repertoire. Vogelaars die zich nog wat dieper in de koekoek hebben verdiept, hebben nog andere geluiden waargenomen van giechelende, krijsende, kuchende en rochelende aard, die Hans Dorrestijn er in zijn vogelgids toe hebben gebracht, de koekoek maar een "smerige vogel" te vinden. Hij verwijst daarbij ook nog naar het oude kinderliedje waarin koekoek in één zin voorkomt met diverse soorten ondergoed....*.

Niet alleen de naam is bekend en bijzonder, ook het nestgedrag. Waarschijnlijk heeft u wel eens van de film 'One flew over the Cuckoo's nest' gehoord waarin Jack Nicholson een glansrol speelt. Misschien heeft u hem zelfs wel gezien. De film gaat over iemand die zich voordoet als geestelijk gestoorde. Iemand die gek ofwel 'koekoek' is. Het zou namelijk heel bijzonder zijn als je beweert een koekoeksnest gevonden te hebben. Een koekoek maakt geen nest!

De kinderen uitbested

De koekoek wordt vaak gezien als een gewetenloze parasiet, een kindermoordenaar! Het koekoeksvrouwtje dumpst een ei in het nest van zorgvuldig geselecteerde adoptieouders en kijkt er daarna niet meer naar om.

Direct nadat het koekoeksvrouwtje weer in Nederland is aangekomen let zij voortdurend scherp op kleine vogels die hun nest aan het bouwen zijn. Als het nest klaar is en de aanstaande pleegmoeder haar eerste ei gelegd heeft, zorgt de koekoek ervoor in de buurt te zijn. Wanneer het nest even onbewaakt is, steelt de koekoek dit ei en eet het op tegen de honger en om calcium binnen te krijgen voor de productie van een (volgend) ei. Dan legt ze in plaats van dat verwijderde ei, een eigen ei in het nest van de zogenoemde waardvogel. De waardvogels zijn altijd veel kleiner dan de koekoek maar het vreemde ei wordt toch vaak door hen geaccepteerd omdat het koekoeksei een grote gelijkenis vertoont met hun eigen eieren. Een van de trucs van de koekoek is namelijk om het uiterlijk van haar ei op dat van de waardvogel te laten lijken. Zelfs het formaat van het ei is veel 'te klein' voor een vogel van haar grootte.

Als de waardvogel haar eigen legsel nog met een aantal eitjes heeft uitgebreid, begint de broedperiode. Het uitbroeden van het koekoeksei duurt slechts 12 dagen en het komt daarom meestal eerder uit dan de andere eieren in het nest. Dan is het legsel van de waardvogel ten dode opgeschreven! Het kleine, kale koekoeksjong begint meteen aan zijn megaklus: het verwijderen van zijn stiefbroertjes en -zusjes uit het nest. Hij weet zich op de bodem van het nest te manoeuvreren en laadt de andere eieren die zich in het nest bevinden, een voor een tussen zijn vleugels op zijn iets holle rug. Met een enorme krachtsinspanning tilt hij het ei tegen de nestwand omhoog en kiepert het over de rand. Als het jong deze taak heeft volbracht is al het voedsel dat door de adoptieouders wordt aangedragen voor hem bestemd.

Drie weken lang blijven de ouders de wijd opengesperde, onverzadigbare bek van het koekoeksjong volproppen met rupsen, insecten en kleine visjes. Dan blijkt dat het koekoeksvrouwtje heel kritisch is geweest in het uitkiezen van de pleegouders. Waren dat zaadeters geweest dan zou

het op een mislukking uitgelopen zijn.

Wanneer na drie weken het koekoeksjong het nest verlaat is dat een kritisch moment omdat het jong door de ouders als koekoek wordt herkend! Ze vallen hem zelfs aan! Pas als het jong een nieuw soort bedelgeluid laat horen, beginnen ze hem weer vol te proppen. Het jong is dan zo groot geworden dat de pleegouders vaak op zijn rug moeten gaan zitten om het voer in zijn gapende bek te laten vallen. Een paar weken gaat dit voeren dan nog door totdat de jonge koekoek er bij het begin van de zomer van door gaat. Helemaal zelfstandig vliegt hij dan naar het voor hem totaal onbekende Afrika. Onafhankelijk daarvan trekken ook zijn echte ouders, elk voor zich, van juli tot half september naar die tropische streken.

Het leefgebied

De koekoek verblijft maar een korte tijd, vier maanden per jaar, in Nederland. Maar hij valt tot in de verste uithoeken van Europa waar te nemen. Hij bezet allerlei habitats: open boerenland, bossen, heide, moerassen, duinen en veengebieden. Een voorwaarde is dat het vrouwtje voldoende uitkijkpunten heeft om mogelijke pleegouders in de gaten te houden. Koekoekvrouwtjes specialiseren zich op één of enkele soorten zangvogels. Zo worden graspieper, kleine karekiet, gekraagde roodstaart, witte en gele kwikstaart, en recentelijk ook heggenmus vaak gekozen. Gedurende één broedseizoen produceert een koekoeksvrouw acht tot twintig eieren die in evenzovele verschillende adoptieouder-nesten terecht komen.

In Nederland vinden we de hoogste concentraties koekoek in moerasgebieden als de Biesbosch, Oostvaardersplassen, Geldersche Poort en de Randmeren. Betrekkelijk hoge dichtheden zijn er in de duinen, en in heide- en veengebieden in Drenthe, op de Veluwe, in de Peel en in Noord-Brabant. Hier vindt men ook de belangrijkste waardvogels. Om allerlei redenen is het aantal koekoeken moeilijk

te bepalen maar betrouwbare schattingen komen uit op 5800 – 7400 mannetjes, c.q. broedparen (2018–2020). Mannetjes hebben een sterke gelijkenis met een sperwer door een effen blauwgrijze borst, kop en bovenzijde. En een witte buik met zwarte bandering, scherp gescheiden van de blauwgrijze borst. Het kleed van vrouwtjes kent twee varianten, een grijze en een bruine. De grijze variant is grotendeels hetzelfde als dat van mannetjes maar de borst heeft een beige tint en is gebandeerd. De bruine vorm heeft een roestbruine bovenzijde en borst en is vaak over het gehele lichaam gebandeerd. Juvenielen (jongen) hebben een witte vlek achter op hun kop.

Hoe gaat het met de koekoek?

Sinds de jaren vijftig van de vorige eeuw is de soort met ruim de helft afgenomen. De afgelopen twintig jaar lijkt deze afname gestopt. Vooral het boerenland is als leefgebied minder aantrekkelijk geworden door bijvoorbeeld het verdwijnen van kleine landschapselementen (uitkijkpunten). De vogel houdt zich beter staande in natuurgebieden en lijkt plaatselijk, bijvoorbeeld op de Veluwe en in Drenthe, zelfs iets toegenomen.

De belangrijkste reden van de afname is vermoedelijk een combinatie van de achteruitgang van verschillende waardvogels, zoals graspiepers en gele kwikstaarten en de afname van voedsel. Koekoeken zijn gek op vooral harige rupsen.

De teruggang kent vele oorzaken maar de afname van insecten en de intensivering van de landbouw maken daar zeker deel van uit.

Het behoud van de koekoek met zijn zo herkenbare geluid aan de ene kant en zijn wat barbaars overkomende nestgedrag aan de andere kant, hangt nauw samen met het behoud van natuurgebieden. Behoud van grootschalige, eenvormige landbouwarealen? Dank je de koekoek!

*Opm.: Vooral in de middeleeuwen, maar ook daarna nog wel was de koekoek een symbool van liefde, met de nadruk op al dan niet stiekeme seks. Alle liedjes en teksten uit de renaissance (en nog een tijdje daarna) die over de koekoek zelf of over het geluid van de vogel gaan, hebben betrekking op amoureuze zaken in de ruimste zin des woords. Niet zelden echter als een verhuld benoemen van vrijen en/of vreemd gaan van meestal bekende, soms adellijke, mannen en vrouwen, van vaak nogal scabreuze zaken dus. (JC)

Bronnen:

Vogelbescherming Nederland
Hans Dorrestijns vogelgids
Vogelatlas SOVON
Bedreigde vogels in Nederland

Agenda

Woensdag 03 mei 2023 *Natuur in de Stad. IVN Zutphen*
Informatie: www.ivn.nl/afdeling/zutphen/

Vrijdag 12 mei 2023 21.00 uur
Excursie: vleermuizen Voorstonden
Start: parkeerplaats Natuurmonumenten
Voorsterweg 144, 6971 KG Brummen
Gidsen: Chris Holtslag en Herman Heskamp

Vrijdag 12 mei 2023 19:00 uur
Stiltewandeling. IVN Zutphen
Informatie: www.ivn.nl/afdeling/zutphen/

Zondag 21 mei 2023 14.00 uur
Excursie: Lente bij kasteel Ter Horst
Start: parkeerplaats kasteel Ter Horst
Hoofdweg 74, 7371 AK Loenen (Gld)
Gidsen: Bert, Thijs en Karin

Zondag 4 juni 2023 11.00 uur
Wilde plantenwandeling. IVN Zutphen
Informatie: www.ivn.nl/afdeling/zutphen/

Zaterdag/Zondag 10/11 juni 2023 14.00 uur
Slootjesdagen IVN Eerbeek
Meer informatie op www.ivn-eeerbeek.nl

Zondag 11 juni 2023 13.00 uur
Slootjesdag. IVN Zutphen
Informatie: www.ivn.nl/afdeling/zutphen/

Zondag 18 juni 2023 19.00 uur
Excursie: Empese en Tondense heide
Start: parkeerplaats Natuurmonumenten
Hallsedijk, 7399 RP Empe
Gidsen Jan L, Herman, Sandra en Ben

Vrijdag 23 juni 2023 22.00 uur
Excursie: Midzomerwandeling
Start: Ludgeruskerk in Hall
Dorpsstraat 57, 6964 AA Hall
Gidsen: Gerard, Lambert, Herman en Jan C

Zondag 30 juni 2023 21.30 uur
Excursie: dieren van de nacht. IVN Zutphen
Informatie: www.ivn.nl/afdeling/zutphen/

Woensdag 5 juli 2023
Excursie: groen in de stad. IVN Zutphen
Informatie: www.ivn.nl/afdeling/zutphen/

Zondag 9 juli 2023 14.00 uur
Fietstocht: omgeving Eerbeek/Brummen
Start: Restaurant Grand Café De Korenmolen
Kanaalweg 3, 6961 LW Eerbeek
Gidsen: Jan C. Karin en Herman

Zondag 23 juli 2023 11.00 uur
Excursie: Onderlaatse Laak
Informatie: www.ivn.nl/afdeling/zutphen/

Alle excursies duren ongeveer 2 uur
tenzij anders aangegeven

Voor informatie over plaats en tijd.

Eerbeek: excursies@ivn-eeerbeek.nl
Telefoon 06-47368561

Zutphen: ktengrotenhuis@kpnmail.nl
Telefoon 0575-471995